

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації
Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**на тему «Девіантна поведінка у підлітків: детермінанти виникнення
та шляхи подолання»**

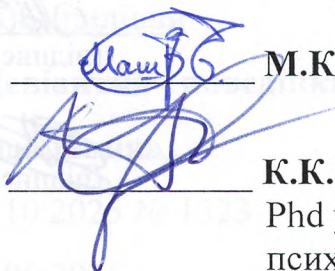
Здобувача вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
ПСБ-22-1 групи,
Спеціальності 053 Психологія
ОПП «Психологія»

Науковий керівник

Гарант освітньо-професійної програми

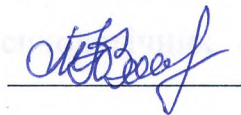
Допущено до захисту рішенням кафедри
психології, педагогіки та суспільних дисциплін
Протокол від 08 травня 2026р. № 11

Завідувач кафедри

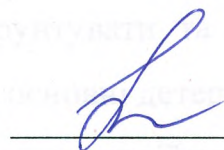

М.К. Чебанової

К.К. Кривда
Phd у галузі
психології

М. Ю. Заушнікова
к. психол. н., доц.

І.О. Петухова
к. пед. н., доц.

Ірпінь - 2026

Реєстрація № 9 08.06.26 [підпис]
(дата) (підпис відповідальної особи)

Результати перевірки до захисту 04.06.26 [підпис]
(до захисту, на доопрацювання) (дата) (підпис)

Результат захисту 85 09.06.2026 [підпис]
(оцінка) (дата) (підпис)

Голова комісії: [підпис] Маслюк А.М.
(підпис) (ініціали, ПІБ)

Члени комісії: [підпис] Петухова І.О.
(підпис) (ініціали, ПІБ)

[підпис] Заушнікова М.Ю.
(підпис) (ініціали, ПІБ)

[підпис] Коваленко І.Е.
(підпис) (ініціали, ПІБ)

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації

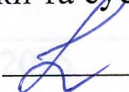
Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін

Спеціальності 053 Психологія

ОПП «Психологія»

Затверджую:

Завідувач кафедри психології,
педагогіки та суспільних дисциплін

 I.O. Петухова

Завдання на кваліфікаційну роботу

здобувача вищої освіти

Чебанової Марії Кирилівни

Тема кваліфікаційної роботи: **«Девіантна поведінка у підлітків:
детермінанти виникнення та шляхи подолання»**

Затверджена наказом ректора від 14.10.2025 № 1323

Термін подачі закінченої роботи: 08.06.2026

Цільова установка: дослідження психологічних особливостей проявів
девіантної поведінки у підлітків.

Об'єкт дослідження: девіантна поведінка підлітків.

Предмет дослідження: детермінанти виникнення та шляхи подолання
девіантної поведінки підлітків

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити
девіантну поведінку підлітків, встановити основні детермінанти її виникнення
та розробити шляхи психокорекційного впливу для її подолання.

База дослідження: онлайн, застосування платформи Google Forms, в
дослідженні взяли участь 50 підлітків.

Вихідні дані до роботи: результати психодіагностичного обстеження підлітків із використанням методики діагностики рівня емоційної регуляції (J. Gross), опитувальника рівня агресивності А. Басса-М. Перрі, опитувальника ризикованої поведінки підлітків (ARQ).

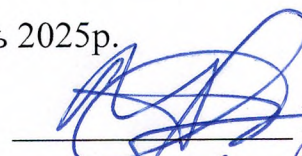
Перелік графічного матеріалу: таблиці результатів описової статистики та частотного аналізу, таблиця структури напрямків психокорекційного впливу.

Календарний план виконання роботи

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	
		За планом	Фактично
1	2	3	4
1.	Вибір теми, вивчення літературних джерел та складання плану роботи	01.10.2025	01.10.2025
2.	Підготовка першого розділу роботи та подання її керівнику	18.12.2025	18.12.2025
3.	Підготовка другого розділу роботи та подання її керівнику	18.03.2026	20.03.2026
4.	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень керівника	15.04.2026	20.04.2026
5.	Публікація тез у збірнику наукових матеріалів	15.05.2026	15.05.2026
6.	Попередній захист роботи	15.05.2026	20.05.2026
7.	Отримання відгуку керівника роботи	21.05.2026	28.05.2026
8.	Отримання зовнішньої рецензії	28.05.2026	28.05.2026
9.	Допуск роботи зав. кафедри до захисту	01.06.2026	04.06.2026
10.	Захист роботи	06.06.2026	9-10.06.2026

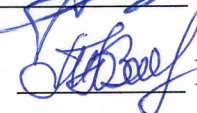
1. Дата видачі завдання «01» жовтень 2025р.

2. Керівник кваліфікаційної роботи

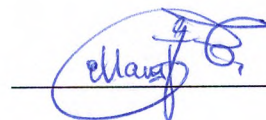
К.К. Кривда

3. Керівник освітньо-професійної програми

М.Ю. Заушнікова

4. Завдання до виконання отримав
здобувач вищої освіти

М. К. Чебанова

АНОТАЦІЯ

Мета роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні особливостей проявів девіантної поведінки у підлітків, а також в розробці шляхів психокорекційного впливу для їх подолання.

Завданнями роботи є: теоретично дослідити девіантну поведінку підлітків та детермінанти її виникнення в контексті сучасних психологічних підходів; емпірично дослідити девіантну поведінку в підлітковому віці; розробити психокорекційну програму, спрямовану на зниження проявів девіантної поведінки підлітків та визначити її ефективність.

Об'єкт дослідження: девіантна поведінка підлітків.

Предмет дослідження: детермінанти виникнення та шляхи подолання девіантної поведінки у підлітків.

Вибірка дослідження складає 50 осіб.

Одержані результати можуть бути використані в практиці роботи психологів закладів освіти, при розробці програм профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків.

Кваліфікаційна робота містить 54 сторінки, 2 таблиці, 4 рисунки, список використаних джерел з 44 найменувань, 3 додатки.

Ключові слова: девіантна поведінка, підлітки, емоційна регуляція, ризикована поведінка, психокорекція.

Рік виконання кваліфікаційної роботи: 2026.

Рік захисту роботи: 2026.

ABSTRACT

The aim of the study is to theoretically substantiate and empirically investigate the features of deviant behavior in adolescents.

The objectives of the study are: to analyze the concept of deviant behavior within modern psychological approaches; to empirically investigate its specific manifestations in adolescents; to develop and implement psychological recommendations.

The subject of the study is the psychological determinants of deviant behavior in adolescents (features of emotion regulation, aggression, and risk-taking behavior) and the possibilities of their correction.

The object of the study is deviant behavior in adolescents.

The results of the study allowed to identify the relationships between emotion regulation, aggression, and risk-taking behavior, as well as to confirm the effectiveness of the developed psychological correction program in reducing manifestations of deviant behavior.

The obtained results can be applied in the practice of school psychologists, in the development of prevention and intervention programs for adolescent deviant behavior, and in further scientific research.

The qualification paper consists of 54 pages, 2 tables, 4 figures, 44 references, and 3 appendices.

Keywords: deviant behavior, adolescents, emotion regulation, aggression, risk-taking behavior, psychological correction.

Year of completion: 2026.

Year of defense: 2026.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ.....	11
1.1. Теоретичні підходи до визначення поняття девіантної поведінки в психологічній літературі.....	11
1.2. Психологічні особливості підліткового віку як фактору ризику девіантності	16
1.3 Детермінанти виникнення та особливості проявів девіантної поведінки у підлітковому віці.....	19
Висновки до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ.....	29
2.1. Організація та методологія дослідження	29
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження	31
2.3. Практичні рекомендації щодо психокорекційного впливу	37
Висновки до розділу 2.....	42
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	46
ДОДАТКИ.....	50

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Девіантна поведінка підлітків є однією з найактуальніших проблем сучасної психології розвитку та соціальної педагогіки, оскільки цей період онтогенезу характеризується підвищеною емоційною нестабільністю, інтенсивним формуванням соціальної ідентичності та активним пошуком меж дозволеного в соціумі. Девіантна поведінка охоплює широкий спектр порушень соціальних норм, включаючи правопорушення, асоціальну поведінку, конфлікти з оточенням та ризиковані форми діяльності, які можуть мати як явні, так і приховані прояви [16]. Дослідники відзначають, що формування девіантної поведінки підлітків є результатом складної взаємодії біологічних, психологічних та соціальних факторів; зокрема, дослідження Т. Moffitt підкреслюють диференціацію між «підлітковим» та «життєвим» типами девіантної поведінки, що допомагає краще розуміти причини виникнення девіацій у конкретному віковому періоді.

В дослідженнях також наголошується на ролі соціального контролю, сімейного середовища та взаємодії з ровесниками у розвитку девіантної поведінки, при цьому фактори ризику включають як особистісні характеристики (імпульсивність, низький рівень самоконтролю, агресивність), так і зовнішні впливи (конфлікти в сім'ї, негативний вплив ровесників, соціальна маргіналізація) [28]. Тому дослідження детермінант виникнення девіантної поведінки підлітків є надзвичайно важливим для розробки ефективних профілактичних та корекційних програм, здатних знизити ризик соціальної дезадаптації в майбутньому.

Об'єкт дослідження: девіантна поведінка підлітків.

Предмет дослідження: детермінанти виникнення та шляхи подолання девіантної поведінки у підлітків.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити девіантну поведінку підлітків, виявити основні детермінанти її виникнення та розробити шляхи психокорекційного впливу для її подолання.

Завдання дослідження:

- 1) Теоретично дослідити девіантну поведінку підлітків та детермінанти її виникнення в контексті сучасних психологічних підходів;
- 2) Емпірично дослідити девіантну поведінку в підлітковому віці;
- 3) Розробити психокорекційну програму, спрямовану на зниження проявів девіантної поведінки підлітків та визначити її ефективність.

Методи дослідження.

Теоретичні методи. Для розгляду поставлених завдань застосовувалися загальнонаукові методи теоретичного дослідження: розгляд та теоретичний аналіз психологічної літератури, аналіз основних понять і їх порівняння та узагальнення, а також систематизація теоретичного матеріалу.

Емпіричні методи.

- методика діагностики рівня емоційної регуляції (J. Gross),
- опитувальник рівня агресивності А. Басса-М. Перрі,
- опитувальник ризикової поведінки підлітків (ARQ).

Теоретична значущість дослідження полягає в уточненні уявлень про психологічні механізми формування девіантної поведінки у підлітковому віці. В роботі здійснено узагальнення сучасних психологічних підходів до розуміння девіантності як інтегративного феномена, що формується внаслідок взаємодії емоційних, когнітивних та поведінкових процесів. Отримані результати дозволяють конкретизувати роль емоційної регуляції як одного з основних механізмів, пов'язаних із агресивністю та ризикованою поведінкою підлітків.

Практична значущість дослідження полягає в розробці та апробації психокорекційних рекомендацій, спрямованої на зниження проявів девіантної поведінки у підлітків через розвиток адаптивних стратегій емоційної регуляції, зниження агресивності та корекцію ризикованої поведінки. Запропонована програма може бути використана в діяльності практичних психологів закладів освіти, соціальних педагогів, а також фахівців, які працюють з підлітками групи ризику.

База та вибірка. Дослідження відбувалося в форматі онлайн із застосуванням платформи Google Forms, в дослідженні взяли участь всього 50 підлітків.

Основні результати апробовано та подано в форматі тез на конференціях:

1) Чебанова М. К. Соціально-психологічні умови профілактики девіантної поведінки в освітньому середовищі. VIII Міжнародної конференції "Актуальні проблеми освітнього процесу в контексті європейського вибору України" 12.11.2025р. С. 770-772

2) Чебанова М. К. Психологічні механізми формування девіантної поведінки у підлітковому віці. XI Міжнародна науково-практична конференція "Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства". 22-24.04.2026р. м. Ірпінь.

Структура та обсяг. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 54 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ

1.1. Теоретичні підходи до визначення поняття девіантної поведінки в психологічній літературі

Проблема визначення девіантної поведінки наразі є однією з найбільш дискусійних, що зумовлено передусім багатовимірністю цього феномену та відсутністю єдиного підходу до його визначення. В науковій літературі загалом наголошується, що девіантність не піддається єдиному універсальному визначенню, оскільки вона формується на перетині індивідуально-психологічних характеристик особистості та особливостей соціального середовища. Відтак, як зазначав Г. Беккер, «відхилення є не властивістю вчинку, а результатом реакції соціальної групи», що підкреслює специфічний характер цього явища [20].

Ще одна складність створення єдиного визначення девіантної поведінки пов'язана також із мінливістю соціальних норм, які визначають межі прийнятного та неприйнятного. Зокрема, М. Фуко підкреслював, що «норма є історично змінною конструкцією», а тому поведінка, що класифікована як девіантна в одному соціокультурному контексті, може бути цілком прийнятною в іншому, тому культурна варіативність нормотворення унеможливорює створення єдиного концептуального підходу та зумовлює широкий спектр дефініцій [5].

Додатковою складністю виступає міждисциплінарний характер поняття, оскільки девіантна поведінка перебуває у фокусі досліджень психології, соціології, кримінології та педагогіки, кожна з яких пропонує власні критерії інтерпретації. Наприклад, соціологія розглядає девіантність як відхилення від соціальних норм і групових очікувань; кримінологія – як поведінку, що порушує або потенційно може порушити юридичні аспекти; педагогіка – як дезадаптацію в навчально-виховному процесі [31]. Психологія ж трактує девіантність як певну форму дезадаптивної (тобто неефективної)

поведінкової регуляції, що виникає під впливом особистісних, емоційно-вольових та когнітивних особливостей індивіда [15].

В процесі теоретичного аналізу девіантної поведінки важливим є чітке розмежування суміжних понять, передусім необхідно відокремити поняття «девіантна поведінка» від таких близьких категорій, як «делінквентна», «асоціальна», «антисоціальна» та «ризикована» поведінка, що вживаються у психологічній та соціологічній літературі.

Термін «девіантна поведінка» має найбільш широкий зміст та використовується для позначення будь-яких форм поведінки, що відхиляються від загальноприйнятих соціальних норм, але не обов'язково передбачають порушення правових приписів, саме тому девіантність охоплює як соціально нейтральні, так та соціально негативні відхилення. Натомість «делінквентна поведінка» є більш вузьким поняттям та визначається як такі дії, що суперечать правовим нормам, в тому числі адміністративним та кримінальним, тому делінквентність є частиною девіантності, але не вичерпує її змісту, що підкреслюється багатьма дослідниками (зокрема Т. Moffitt), які наголошують, що «не всяка девіантність є делінквентністю, але вся делінквентність є девіантною» – формула, що відображає їх співвідношення [39].

Поняття «асоціальна поведінка» зазвичай використовується для позначення дій, що суперечать нормам суспільного співжиття, порушують етичні та моральні уявлення, але не завжди мають виражений правовий характер. В свою чергу, як зазначають Н. Кордунова та Б. Тарасюк, «антисоціальна поведінка» часто трактується як більш радикальна форма відхилення, спрямована безпосередньо проти інтересів суспільства, соціальних інститутів або окремих осіб, що може проявлятися у стійких агресивних, руйнівних або деструктивних патернах [8].

Окреме місце займає категорія «ризикована поведінка», яка описує вчинки, що пов'язані з підвищеною ймовірністю негативних наслідків для фізичного, психічного або соціального благополуччя особистості, разом з тим

не завжди супроводжується порушенням соціальних або моральних норм, оскільки її мотиваційна основа часто полягає не у прагненні порушити встановлені правила, а у пошуку нових вражень, емоційної стимуляції чи самоствердження [39].

Таким чином, девіантність у цьому контексті постає як категорія, що охоплює різні форми поведінкових відхилень, тоді як делінквентність, асоціальність, антисоціальність та ризикованість – функціонують як її прояви, кожен із яких має власні критерії й механізми формування.

Історично, підходи до розуміння девіантності формувалися в рамках різних наукових традицій, кожна з яких пропонувала власні пояснювальні моделі та концептуальні засади. Значний вплив на розвиток теорій девіантності мала соціологічна школа, представлена роботами Е. Дюркгейма, який першим системно обґрунтував соціальну природу відхилень. Як зазначав Е. Дюркгейм, девіантність є «нормальною та необхідною умовою існування суспільства», оскільки вона виконує функції соціального регулювання та підтримання колективної солідарності [5], ця позиція заклала основу для розуміння девіантної поведінки не як патології, а як явища, що відображає труднощі між індивідом та соціальною системою.

Паралельно з соціологічними трактуваннями формувались і психологічні інтерпретації девіантності. В психодинамічній традиції, започаткованій З. Фрейдом, відхилення в поведінці пояснювалися внутрішніми конфліктами між інстанціями психіки, зокрема між імпульсивними потягами та соціальними заборонами; подальші представники цього напрямку, такі як А. Адлер, акцентували увагу не на інстинктах, а на порушеннях у формуванні почуття спільності та компенсаторних стратегіях подолання особистісної неповноцінності, тому у межах цих підходів девіантність розглядається як наслідок дезадаптивного розвитку особистості, що обумовлює неефективні способи взаємодії з середовищем [13].

Важливо також розкрити біопсихологічну лінію дослідження, яка розвивалася в межах ранніх кримінологічних концепцій, зокрема робіт

Ч. Ломброзо, що розглядав девіантність як результат природжених фізіологічних аномалій. В подальшому хоча ці ідеї були згодом піддані суттєвій критиці, вони сприяли формуванню інтересу до індивідуально-психофізіологічних факторів ризику та розвитку міждисциплінарних моделей оцінювання поведінкових порушень [34].

Дещо іншу перспективу запропонували теорії соціальної взаємодії, зокрема символічний інтеракціонізм, представлений роботами Г. Беккера. Автор наголошував, що девіантність є результатом процесу соціального означення: «людина стає девіантною в той момент, коли інші визначають її дії як такі, що порушують норму» [20], тобто девіантність трактується не як об'єктивна властивість поведінки, а як соціально конструйований статус, сформований у процесі взаємодії та реакції суспільства.

Щодо сучасного стану досліджень, одним із провідних напрямів є когнітивно-поведінкова парадигма. Представники цього напрямку А. Бек, Д. Мейхенбаум, Г. Додж, визначають девіантну поведінку як результат дезадаптивних когнітивних схем та порушених механізмів саморегуляції. Так, А. Бек зазначав, що поведінкові відхилення виникають тоді, коли індивід керується «спотвореними уявленнями про себе й інших» [31], які формують неправильні поведінкові реакції. Г. Додж, розвиваючи модель «соціальної інформаційної обробки», стверджував, що діти та підлітки з девіантними тенденціями часто «інтерпретують нейтральні стимули як загрозливі», що призводить до імпульсивних або агресивних реакцій [26].

Гуманістичний підхід, представлений працями К. Роджерса та А. Маслоу, пропонує іншу рамку – девіантна поведінка постає як наслідок фрустрації базових потреб, низького рівня самосприйняття або розриву між «реальним» і «ідеальним». Я. К. Роджерс підкреслював, що дезадаптивні форми поведінки часто є реакцією на ситуації, у яких порушується цілісність Я-концепції. А. Маслоу вказував, що поведінкові порушення можуть виникати внаслідок хронічної незадоволеності потреби в безпеці та

прийнятті, що створює основу для компенсаторних, у тому числі девіантних, реакцій [5].

У межах системного підходу, сформованого роботами М. Боуена, С. Мінухіна та У. Бронфенбреннера, девіантна поведінка розглядається як результат порушених структурних зв'язків у сім'ї або найближчому соціальному середовищі. М. Боуен підкреслював, що поведінкові порушення відображають «рівень диференціації особистості», а С. Мінухін доводив, що девіантність у підлітків нерідко є реакцією на дисфункційні форми сімейної організації – зокрема, на розмиті кордони або надмірний контроль. В екологічній моделі У. Бронфенбреннера девіантність тлумачиться як результат взаємодії індивіда з багаторівневою системою середовища, де кожен рівень (від сім'ї до макросоціальних структур) може сприяти або стримувати поведінкові відхилення [22].

Важливо також згадати займають дослідження, що були проведені в межах нейропсихологічної та біопсихосоціальної парадигм. Зокрема Т. Моффіт у своїй відомій теорії розрізняє «обмежену віком» девіантність та «стійку» девіантність, підкреслюючи роль нейропсихологічних дефіцитів, середовищних стресів та сімейної дисфункції [39]; експериментальні дослідження А. Блера, А. Раїна та С. Каспі демонструють, що імпульсивність, низький рівень емоційної регуляції та підвищена реактивність можуть бути ключовими предикторами асоціальної або ризикованої поведінки в підлітковому віці [21].

Значну увагу сучасні психолого-соціальні концепції приділяють моделі соціального навчання А. Бандури, у межах якої девіантність розглядається як поведінка, що формується під впливом спостереження, наслідування та підкріплення. А. Бандура підкреслював, що «людина засвоює поведінку, спостерігаючи за її наслідками в інших», тому девіантні тенденції можуть закріплюватися в умовах, де деструктивні моделі регулярно підкріплюються або не отримують негативної соціальної реакції [18].

У визначенні ВООЗ поведінкові відхилення визначаються як «патерни дій, які порушують адаптивне функціонування та призводять до стійких труднощів у соціальній взаємодії», що фактично поєднує психологічний та соціальний рівні опису. Американська психологічна асоціація додає, що девіантність охоплює поведінку, яка істотно відхиляється від статистичних або нормативних очікувань та порушує здатність особистості діяти конструктивно у значущих життєвих сферах.

Таким чином, сучасні визначення загалом узгоджуються в тому, що девіантна поведінка є результатом взаємодії комплексних психологічних, емоційних та соціальних детермінант, а також характеризується мінливістю форм прояву та залежністю від контексту розвитку.

1.2. Психологічні особливості підліткового віку як фактору ризику девіантності

Підлітковий вік у сучасній психологічній теорії розглядається як період глибинної перебудови особистості, що охоплює широкий спектр когнітивних, емоційних, соціальних та мотиваційних змін, які у своїй сукупності створюють певну структуру вразливості до поведінкових відхилень. Як наголошував Е. Еріксон, саме на етапі підлітковості відбувається розв'язання базової кризи становлення ідентичності, яка детермінує життєві сценарії дорослого періоду [29]. Порушення цілісності Я-концепції або тривалий стан рольової невизначеності можуть виступати чинниками нестійкості мотиваційної та емоційно-вольової регуляції, що, у свою чергу, збільшує ймовірність девіантних патернів поведінки, тому у цьому контексті підлітковий вік постає не лише як вразливий період, але й як структурний компонент розвитку, у межах якого поєднання чинників створює підґрунтя для ризикованих або соціально неприйнятних форм поведінкової активності [1].

З позиції сучасної нейропсихології, підлітковість характеризується асинхронним дозріванням різних функціональних систем мозку.

Л. Стейнберг, Б. Кейсі та Р. Даль у своїх дослідженнях переконливо доводять, що системи, пов'язані з емоційною реактивністю, пошуком новизни, соціальним стимулюванням та чутливістю до винагороди, досягають відносної зрілості значно раніше, ніж префронтальні механізми, відповідальні за планування, стримування імпульсів, прогнозування наслідків та когнітивний контроль [44]. Саме цей дисбаланс, що визначається як «диспропорційне дозрівання систем регуляції та мотивації», створює ситуацію, у якій підліток має високий рівень поведінкового та емоційного збудження, але недостатньо сформовані інструменти саморегуляції.

Як зазначає Б. Кейсі, «підлітковий мозок є особливо чутливим до стимулів соціального схвалення», що робить індивіда схильним до дій у ситуаціях негайної винагороди, таким чином, біологічні зміни не є причиною девіантності як такої, проте вони формують підвищену поведінкову пластичність і знижують пороги прийняття ризику [44]; функціональна незавершеність системи когнітивного контролю, у поєднанні з посиленням впливом емоційно-соціальних стимулів, може слугувати механізмом дестабілізації поведінки в умовах соціального тиску або конфліктних взаємодій.

Перехід до формально-операційного мислення, описаний Ж. Піаже, забезпечує підлітку якісно нові можливості у сфері абстрагування, дедуктивного міркування та аналізу гіпотетичних ситуацій. Однак, як зазначають К. Кейтінг і Д. Кун, сам факт когнітивної технічності ще не означає сформованості операцій саморегуляції, реалістичної оцінки ризиків або здатності передбачати довгострокові наслідки [42]. Підліткове мислення має яскраво виражений аспекти «переживання власної винятковості» та «гіперболізованої уваги до оцінювання з боку інших» (Д. Елкінд), що обумовлює поширеність феноменів «уявної аудиторії» та «особистісного міфу» [28]. Внаслідок цього виникають когнітивні ілюзії, які можуть пом'якшувати суб'єктивне сприйняття ризику: підліток може бути

переконаний, що негативні наслідки не стосуються саме його, що його досвід є унікальним, а межі прийнятної поведінки є ширшими, ніж у реальності.

З огляду на це, когнітивні особливості підліткового віку створюють взаємодію між здатністю до абстрактного мислення та недостатністю життєвого досвіду, яка обмежує практичну обачність – така суперечність є фундаментальним фактором підвищеної поведінкової ризикованості, особливо за умов, коли зовнішні соціальні вимоги є нестабільними, а внутрішня система ціннісних орієнтацій перебуває на стадії становлення.

На соціально-психологічному рівні підлітковий вік характеризується переорієнтацією від сім'ї до референтної групи, що також суттєво впливає на формування поведінкових патернів. У роботах М. Харріса, Д. Клаузена та Т. Джуссера показується, що група однолітків набуває статусу головного індикатора норм, а соціальне прийняття стає одним із ключових мотиваторів поведінки [34]. У межах соціально-когнітивної теорії А. Бандури це означає, що поведінка підлітка формується через механізми моделювання, спостереження й соціального підкріплення: «поведінкові патерни закріплюються тоді, коли вони отримують позитивне підкріплення або не зустрічаються з опором» [18].

З цього виходить, що соціальне середовище може слугувати як ресурсом розвитку, так і фактором ризику: якщо референтна група демонструє відхилення від норм, підліток, прагнучи інтеграції та соціального схвалення, може засвоювати девіантні моделі як адаптивні в рамках цієї мікросистеми, а підвищена сенситивність до соціального впливу в поєднанні зі ще недостатньо сформованими особистісними критеріями оцінки норм створює умови, у яких зовнішній тиск може мати вирішальний вплив на поведінкові вибори [1].

В підсумку, підлітковий вік виступає критичним періодом розвитку, де сукупність біологічних, когнітивних, емоційно-вольових та соціальних чинників створює цілий комплекс ризику, що не визначає девіантну поведінку кардинально, але суттєво підсилює її ймовірність у разі

несприятливих впливів середовища або дефіциту адаптивних навичок. З цього виходить, психологічні особливості підлітків слугують не прямою причиною девіантності, а контекстом, який визначає рівень поведінкової стабільності, чутливість до соціальних викликів та потенційну спрямованість розвитку в бік конструктивних або девіантних форм самореалізації [4].

1.3. Детермінанти виникнення та особливості проявів девіантної поведінки у підлітковому віці

У сучасній психологічній науці феномен девіантної поведінки розглядається як такий, що виникає під впливом багатофакторної та багаторівневої системи умов, які визначають напрямок, інтенсивність та стабільність поведінкових проявів підлітка. Ці умови інтерпретуються в категорії детермінант – тобто таких складових, що зумовлюють певний вектор поведінки, визначаючи межі можливого реагування індивіда на соціальні, психологічні та середовищні виклики.

Поняття «детермінанти» у психології трактується як сукупність умов, чинників або механізмів, що визначають виникнення певного психічного явища або поведінкової реакції, а у контексті девіантної поведінки цей термін охоплює біологічні, психологічні, соціальні, сімейні, економічні та культурні фактори, які в різних поєднаннях зумовлюють відхилення від соціально прийнятних норм [1].

З позиції Т. Моффіт, яка розробила одну з найвпливовіших моделей поведінкових відхилень підлітків, девіантність є результатом взаємодії «внутрішніх вразливостей» (наприклад, нейропсихологічних дефіцитів, імпульсивності, особливостей темпераменту) із «середовищними стресорами» (сімейна дисфункція, низький рівень соціальної підтримки, негативні мікросоціальні впливи) [39]. Подібну логіку підтримує Д. Паттерсон у своїй концепції, підкреслюючи, що поведінкові відхилення формуються під дією ряду взаємопов'язаних факторів, які закріплюються через соціальне підкріплення та цикли дисфункційної взаємодії [41].

З огляду на це, детермінанти девіантної поведінки визначаються не як окремі причини, а як системні умови, що моделюють вірогідність певного типу поведінкових реакцій, що у психологічних дослідженнях дедалі частіше підкреслюється, що найбільш значущими є саме комбінації детермінант, а не їх окремі прояви.

Біологічні та індивідуально-психологічні детермінанти, що розглядаються як базовий рівень регуляції поведінки, становлять важливу складову у структурі ризику девіантних проявів у підлітковому віці, оскільки вони визначають темпераментні особливості, механізми реагування та індивідуальні прояви емоційно-вольової регуляції. Сучасні емпіричні дослідження, зокрема роботи А. Блера, Л. Стейнберга та К. Каспі, засвідчують, що поведінкові відхилення тісно пов'язані з особливостями нейрофункціональної організації підлітка, серед яких важливу роль відіграють рівень імпульсивності, чутливість до винагороди та специфіка нейронної регуляції емоційних реакцій [44].

У психологічній літературі підкреслюється, що темпераментні властивості, описані ще у класичних дослідженнях Г. Айзенка, зокрема високий рівень нейротизму, екстраверсії або психотизму, можуть створювати фон, який підвищує вірогідність дезадаптивних реакцій на складні життєві ситуації. Г. Айзенк вважав, що «психологічні риси, обумовлені біологічно, визначають схильність до поведінкової девіантності», підкреслюючи зв'язок між високою реактивністю нервової системи та схильністю до імпульсивних, ризикованих або опозиційних патернів поведінки [30].

Дослідження нейробіологічних механізмів підліткової поведінки, представлені роботами Б. Кейсі та С. Сомервіль, свідчать, що у період підлітковості спостерігається підвищена активність мозкових структур, відповідальних за переживання задоволення та пошук новизни, водночас префронтальна кора, яка забезпечує когнітивне гальмування та контроль над імпульсами, продовжує дозрівати аж до ранньої дорослості – такий функціональний дисбаланс створює тимчасову підвищену вразливість до

імпульсивної поведінки, яка може набувати девіантного характеру, якщо не компенсується зовнішніми соціальними обмеженнями або внутрішніми навичками саморегуляції [43].

Щодо пояснення з позицій моделей емоційної регуляції, варто згадати модель Р. Лернера та Дж. Гросса, згідно яким незрілість механізмів емоційного контролю сприяє виникненню реактивних форм поведінки, що швидко переходять у деструктивні, якщо не супроводжуються ефективними стратегіями подолання стресу, такі особливості проявляються у підвищеній чутливості до фрустрації, труднощах у відтермінуванні задоволення та схильності до швидкого переходу від емоційного збудження до поведінкової активності [33]. Відомі також дослідження В. Мішела, який показав, що діти з нижчим рівнем здатності до відкладеного задоволення демонструють у підлітковому віці вищий рівень імпульсивності та поведінкової нестабільності, підтверджують важливість емоційно-вольових механізмів як детермінант девіантності [36].

На сьогодні у психологічній літературі значної уваги набуває також проблема індивідуальних когнітивних стилів, які визначають специфіку обробки соціальної інформації. Зокрема роботи Г. Доджа доводять, що підлітки з девіантними тенденціями частіше демонструють «ворожі інтерпретаційні упередження», тобто схильність трактувати нейтральні дії інших як такі, що мають негативні наміри, що призводить до конфліктних, агресивних або опозиційних реакцій [27]. Подібні упередження не є поведінковими проявами самі по собі, але вони визначають когнітивну основу, яка підсилює ризик девіантності в соціально складних ситуаціях.

Узагальнюючи, описані вище детермінанти створюють фундаментальну основу, яка визначає загальний рівень поведінкової вразливості підлітка: вони не детермінують девіантну поведінку у прямому каузальному сенсі, проте формують «потенційну конфігурацію ризику», у межах якої будь-які зовнішні несприятливі умови чи соціально дезорганізовані впливи можуть сприяти переходу до відхилених форм поведінки.

Сімейне середовище традиційно розглядається як один із ключових детермінантних рівнів, що визначає характер соціалізації підлітка, структуру його поведінкових стратегій і спосіб реагування на зовнішні вимоги. У психологічній літературі сім'я трактується як первинна мікросистема (У. Бронфенбреннер) в межах якої формуються базові моделі комунікації, регуляції емоцій, подолання труднощів, а також засвоюються уявлення про допустимі та недопустимі форми поведінки, саме тому сімейні детермінанти займають визначальне місце у поясненні того, чому одні підлітки виявляють адаптивні способи поведінки, тоді як інші схильні до девіантних, асоціальних чи опозиційних проявів [23].

Одним із головних сімейних чинників ризику дослідники вважають дисфункційні стилі виховання. У працях Д. Бомрінд, а пізніше Е. Маккобі та Дж. Мартін, було виділено кілька типів батьківського стилю (авторитарний, вседозволяючий, байдужий, авторитарний), кожен з яких передбачає різний рівень контролю та емоційної підтримки. Дослідження демонструють, що саме авторитарний та байдужий стилі мають найсильніший зв'язок із появою девіантних моделей поведінки підлітків, оскільки вони або надмірно обмежують автономію, або повністю позбавляють підлітка структурованої підтримки [25]. В обох випадках відбувається порушення оптимального балансу між контролем і свободою, що ускладнює формування внутрішніх механізмів саморегуляції.

Дисфункційність сімейної системи часто виражається в непослідовності батьківських вимог, нестабільності норм, суперечливості заборон та санкцій. Д. Паттерсон у своїй «моделі коерцитивної взаємодії» переконливо показав, що цикли негативної поведінкової взаємодії між батьками та дітьми (тобто часті конфлікти, підвищення голосу, неконтрольовані покарання) – всі вони сприяють закріпленню опозиційних та агресивних поведінкових патернів. За його висновками, дитина поступово засвоює, що деструктивна поведінка є ефективним способом впливу на ситуацію або уникнення небажаних вимог

дорослих, а отже сімейний контекст не лише формує умови, а й підкріплює девіантні реакції [7].

Провідні дослідники сімейних впливів на розвиток девіантності Д. Фаррінгтон, Р. Лоубер, Т. Дішон підкреслюють, що найвищі ризики виникають у сім'ях, де поєднані кілька чинників: брак емоційного контакту, недостатність контролю, непослідовність дисципліни, наявність моделей девіантної поведінки серед дорослих [36]. Д. Фаррінгтон називав такі умови «концентрацією факторів ризику», підкреслюючи, що їх накопичення має кумулятивний ефект [31].

Важливим аспектом є також наявність у сім'ї моделей негативної поведінки, які підліток може засвоювати через механізми соціального навчання (А. Бандура), тобто якщо батьки або старші члени родини систематично демонструють антинормативні, агресивні чи деструктивні дії, підліток не лише спостерігає за ними, але й отримує непряме підтвердження їх допустимості, що формує ситуацію, у якій девіантна поведінка вбудовується у структуру внутрішніх норм і стає частиною поведінкової ідентичності [18].

Отже, сімейні детермінанти становлять систему впливів, що включає стилі виховання, особливості емоційної взаємодії, моделі поведінки дорослих, наявність або відсутність структурованих норм, що не лише створюють первинний соціалізаційний контекст, а й визначають характер відповіді підлітка на зовнішні виклики, формуючи або захисні, або ризикові напрямки його поведінкового розвитку.

Важливим також є розглянути соціальні детермінанти девіантної поведінки підлітків, що охоплює умови найближчого соціального оточення, структуру міжособистісних взаємодій, наявність або відсутність підтримувальних соціальних ресурсів, а також ширші соціально-структурні впливи. У межах соціально-екологічних теорій, зокрема моделі У. Бронфенбреннера, соціальні умови розглядаються як взаємопов'язані системи мікросистема, мезосистема, екзосистема, макросистема, які

формують не лише поведінковий контекст підлітка, а й задають можливі сценарії його реагування на соціальні виклики. Девіантність у такому розумінні постає як результат дії зовнішніх умов, що структурно визначають доступність ресурсів, якість соціальної підтримки, рівень нормативної визначеності та соціальну стабільність [23].

Однією з основних соціальних детермінант є середовище однолітків, оскільки підлітковий вік відзначається підвищеною значущістю групових норм, і численні дослідження (К. Додж, М. Харріс) демонструють, що норми поведінки, поширені в референтній групі, можуть суттєво модифікувати індивідуальні поведінкові патерни [27]. Групове схвалення агресивності, ризикованості чи асоціальної поведінки створює ситуацію, у якій девіантні дії набувають статусу «соціально легітимованих» у межах групової динаміки. В межах теорії диференційованих асоціацій Е. Сазерленда підкреслюється, що особистість засвоює моделі поведінки через контакт із групами, у яких ці моделі домінують; відповідно, частота, інтенсивність та тривалість взаємодій із девіантно зорієнтованими групами істотно підвищують ризик засвоєння відхилених поведінкових схем.

Важливим соціальним чинником виступає також школа як інституційне середовище соціалізації, типовим прикладом якого є шкільне середовище. Дослідження Д. Готфредсона в межах теорії соціального контролю демонструють, що низький рівень включеності підлітка у шкільне життя, слабкість академічної мотивації, відсутність прив'язаності до вчителів та шкільної спільноти корелюють із підвищеним ризиком девіантних проявів; натомість сильна інституційна прив'язаність, висока Я-ефективність у навчанні та стабільні соціальні зв'язки виконують захисну функцію. З іншого боку, дисфункційні шкільні середовища (з високим рівнем конфліктності, булінгу або соціальної ізоляції) створюють умови, за яких девіантність може виконувати компенсаторну функцію [9].

На основі викладеного вище була розроблена теоретична модель даного дослідження, що є опорою для проведення подальшого емпіричного дослідження.

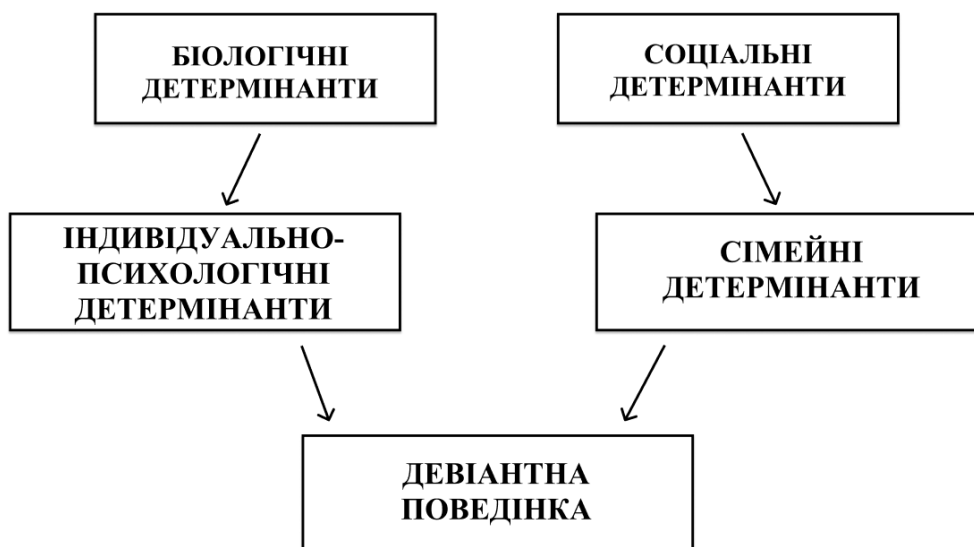

Рис. 1.1. Теоретична модель дослідження

Запропонована авторська модель детермінації девіантної поведінки підлітків ґрунтується на принципах системності, багаторівневості та інтегративності, які дозволяють розглядати девіантність не як результатів дії одного провідного чинника, а як результат взаємодії різнорівневих детермінант – від біологічних до особливостей соціального середовища. На відміну від традиційних моделей, що часто фокусуються на домінуванні окремого типу детермінант, дана схема виходить із принципу, згідно з яким девіантна поведінка виникає через системне поєднання ризиків, їх кумулятивний ефект та взаємне підсилення.

В структурі моделі визначено чотири ключових рівнів детермінації. Біологічний рівень охоплює нейропсихологічні та темпераментні характеристики, що визначають базову реактивність, імпульсивність та особливості емоційного реагування; індивідуально-психологічний рівень містить механізми саморегуляції, структуру самооцінки, способи когнітивної інтерпретації ситуацій та рівень сформованості ідентичності – ті чинники, які

визначають здатність підлітка до конструктивного вирішення проблем та адаптації [7].

Сімейні детермінанти моделюють якість первинної соціалізації, забезпечуючи або порушуючи формування стабільних норм і регуляцій; соціальні детермінанти (тобто група однолітків, школа, громада) – вони визначають доступність просоціальних моделей поведінки, силу соціального контролю та якість соціальної підтримки [5].

Жоден із описаних вище чинників не детермінує девіантність прямо, однак їх поєднання в несприятливих поєднаннях (наприклад, імпульсивність в поєднанні з дисфункційною сімейною взаємодією та негативним впливом групи однолітків) суттєво підвищує ризик формування девіантних поведінкових траєкторій, тому в такий спосіб девіантна поведінка постає не як ізольований феномен, а як інтегральний результат комплексного процесу, що формується на перетині внутрішніх і зовнішніх умов розвитку.

Висновки до розділу 1

1. Теоретично встановлено, що феномен девіантної поведінки не піддається однозначному визначенню через його міждисциплінарний характер. Класичні теорії підкреслюють залежність девіацій від соціальних структур та механізмів нормативного контролю, тоді як сучасні психологічні концепції зосереджуються на внутрішніх механізмах саморегуляції, когнітивній обробці соціальної інформації та особистісно-ціннісних характеристиках. Узагальнення теоретичних джерел дає підстави розглядати девіантну поведінку як складний інтегративний феномен, зумовлений взаємодією соціальних норм, індивідуально-психологічних процесів та контекстуальних умов розвитку.

2. Теоретично проаналізовано психологічні особливості підліткового віку та встановлено, що цей етап онтогенезу виступає сенситивним періодом, у межах якого поєднання нейробіологічної перебудови, когнітивної незрілості та емоційної лабільності створює підвищену вразливість до поведінкових відхилень. Асинхронний розвиток систем емоційного реагування та когнітивного контролю, нестабільність самооцінки, інтенсивна потреба в соціальному прийнятті й активне формування ідентичності зумовлюють схильність підлітків до імпульсивних рішень і ризикованих дій, тому у таких умовах девіантна поведінка може виступати специфічною формою реагування на внутрішні суперечності та зовнішні виклики, набуваючи характеру дезадаптивної стратегії у разі недостатньої підтримки або несприятливих соціальних впливів.

3. Узагальнення даних щодо детермінант девіантної поведінки підлітків дозволяє стверджувати, що її виникнення є наслідком складної взаємодії біологічних, психологічних, сімейних, соціальних, та культурних впливів. Кожен тип детермінант виступає не автономною причиною, а частиною багаторівневої системи, у якій поєднання несприятливих чинників формує ризик девіантності. Інтеграція описаних компонентів у межах сформованої теоретичної моделі показує, що девіантна поведінка не є характеристикою

окремого рівня розвитку, а формується як результат дії системи чинників, що взаємно підсилюють один одного та визначають індивідуальну траєкторію поведінкової адаптації.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ

2.1. Організація та методологія дослідження

Основною метою емпіричного дослідження є встановлення особливостей проявів девіантної поведінки підлітків.

Завдання дослідження:

1. Описати організацію та підібрати методики емпіричного дослідження;
2. Емпірично дослідити рівень та особливості проявів девіантної поведінки у підлітків;
3. Розробити практичні рекомендації щодо психокорекційного впливу, спрямовані на зниження рівня девіантної поведінки підлітків.

Психодіагностичне обстеження учасників проводилось із використанням платформи Google Forms (посилання: <https://forms.gle/gSWsztRzi982gZAF6>). Був застосований комплекс методик, що дозволяють оцінити як поведінкові прояви, так і психологічні детермінанти (агресивність, особливості емоційної регуляції).

В процесі нами був використаний наступний психодіагностичний інструментарій.

(1) Метод анкетування, що включав коротку соціально-демографічну анкету, була застосована з метою подальшої характеристики вибірки дослідження.

(2) Методика діагностики рівня емоційної регуляції (автор J. Gross), яка застосовувалася для оцінки індивідуальних відмінностей при використанні стратегій емоційної регуляції. Опитувальник включає дві шкали: когнітивну переоцінку, що відображає здатність змінювати інтерпретацію емоційно-значущих ситуацій, та шкалу емоційне пригнічення, що описує здатність стримувати зовнішні прояви емоцій.

Респонденти оцінюють твердження за 7-бальною шкалою Лайкерта, в подальшому показники за кожною шкалою розраховуються шляхом

сумування відповідних пунктів, де вищі значення за шкалою когнітивної переоцінки інтерпретуються як більш адаптивне використання стратегій регуляції, тоді як високі показники емоційного пригнічення відображають схильність до менш адаптивних способів контролю емоційних реакцій.

Перелік запитань методики представлено в Додатку А.

(3) Опитувальник рівня агресивності А. Басса-М. Перрі, що використовувався з метою оцінки структури агресії. Методика включає чотири шкали: фізична агресія, вербальна агресія, гнів та ворожість, що відповідають поведінковому, емоційному та когнітивному компонентам агресії.

Оцінювання здійснюється за 5-бальною шкалою Лайкерта, а підрахунок балів проводиться окремо за кожною шкалою з урахуванням реверсних пунктів, а також шляхом підсумування балів за всіма шкалами можливо отримати інтегральний показник проявів агресії.

Перелік запитань методики представлено в Додатку Б.

(4) Опитувальник ризикованої поведінки підлітків (ARQ) застосовувався для визначення частоти проявів ризикованої поведінки. Опитувальник містить перелік типових для підліткового віку ситуацій, загалом пов'язаних із ризиком, які респонденти оцінюють за частотою їх здійснення.

Відповіді оцінюються за 5-бальною шкалою (від «ніколи» до «дуже часто»), загальний показник ризикованої поведінки обчислюється шляхом підсумування відповідей за всіма пунктами, де вищі значення відображають більшу схильність до ризикованих форм поведінки.

Перелік запитань методики представлено в Додатку В.

Всього в дослідженні взяли участь 50 підлітків віком від 10 до 16 років. Середній вік учасників становив $M = 13,8$. Аналіз гендерного складу вибірки показав, що серед вибірки переважали дівчата ($n = 29$), тоді як хлопців було менше ($n = 21$). За показником складу сім'ї більшість учасників виховуються в повних сім'ях ($n = 40$), також частина підлітків із неповних сімей є меншою

($n = 10$), що відображає загальну тенденцію домінування повних сімей у вибірці. Також всі учасники дослідження проживають в міських умовах ($n = 50$). Аналіз наявності сиблінгів показав, що дещо більше учасників не мають братів або сестер ($n = 27$), ніж мають ($n = 23$).

Узагальнюючи, соціально-демографічні характеристики вибірки свідчать про її відносну однорідність за основними показниками.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

В процесі дослідження респондентам пропонувалося заповнити опитувальники в наступному порядку: шкала емоційної регуляції, шкала агресивності, шкала схильності до ризику.

Зведену таблицю описового аналізу за всіма методиками дослідження на даному етапі представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Зведена таблиця результатів дослідження

Показник	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Когнітивна переоцінка	56%	44%	0%
Емоційне пригнічення	20%	56%	24%
Агресивність	38%	36%	26%
Схильність до ризикованої поведінки	40%	28%	32%

Як можливо побачити з табл. 2.1, показники за шкалою когнітивної переоцінки вказують на помірний рівень використання підлітками цієї стратегії емоційної регуляції. Згідно шкали емоційної регуляції, когнітивна переоцінка передбачає здатність змінювати інтерпретацію емоційно значущих ситуацій з метою зниження інтенсивності негативних переживань або підтримання емоційної рівноваги. Відповідно, отримані результати дозволяють припустити, що частина досліджуваних достатньо активно використовує механізми переосмислення ситуацій, тоді як інші вдаються до них рідше.

Розглянемо показники емоційного пригнічення досліджуваних. Отримане значення загалом відображає схильність підлітків до контролю та стримування зовнішніх проявів власних емоцій. Враховуючи вікові особливості підліткового періоду, такий результат може свідчити про поширеність стратегій, пов'язаних із приховуванням емоційних переживань та прагненням контролювати їх прояв у соціальній взаємодії.

Отримані результати шкали агресивності свідчать про наявність по вибірці різного рівня вираженості агресивних тенденцій, що можуть проявлятися у поведінковому, емоційному та когнітивному компонентах агресії. Це дозволяє припустити існування як підлітків із відносно низьким рівнем агресивності, так і учасників із більш вираженими агресивними проявами.

Результати методики діагностики схильності до ризикованої поведінки свідчать про відносно однорідний рівень схильності до ризику серед учасників дослідження, враховуючи специфіку підліткового віку, схильність до ризику може бути пов'язана з потребою у новому досвіді, прагненням до самостійності та пошуком власної ідентичності.

Отже, результати описового аналізу дозволяють охарактеризувати особливості емоційної регуляції, агресивності та схильності до ризикованої поведінки серед вибірки підлітків. Найбільша варіативність спостерігається за показником агресивності та когнітивної переоцінки, що свідчить про індивідуальні відмінності в способах емоційного реагування та поведінкових проявах.

Для більш детального аналізу особливостей проявів досліджуваних показників було здійснено частотний аналіз результатів, що дозволив визначити розподіл підлітків за рівнями вираженості емоційної регуляції, агресивності та схильності до ризикованої поведінки.

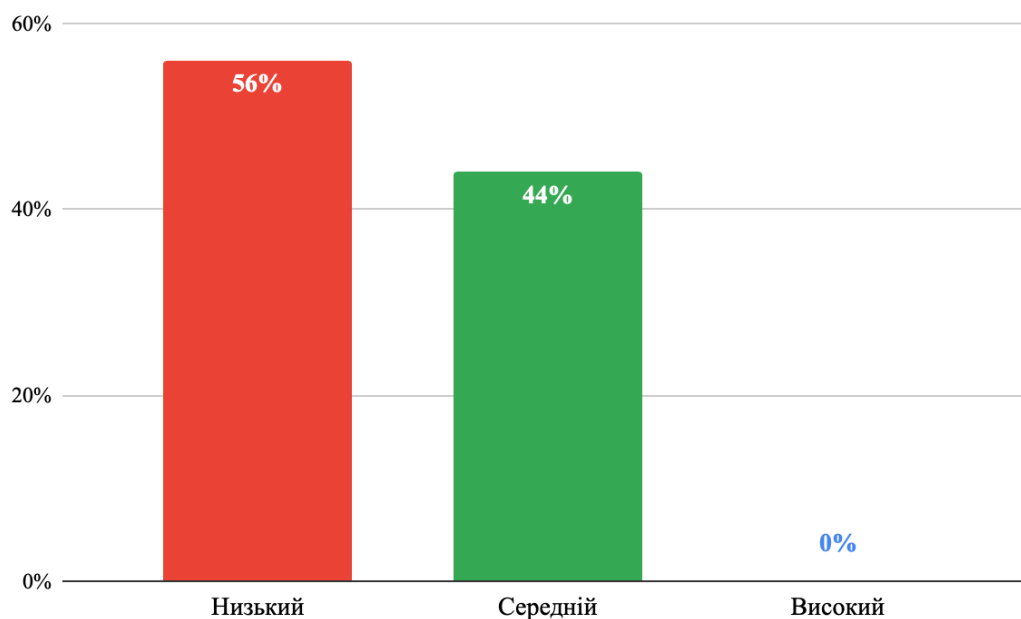

Рис. 2.1. Розподіл підлітків за рівнями когнітивної переоцінки за методикою діагностики рівня емоційної регуляції Дж. Гросса

Як видно з рис. 2.1, найбільша частка підлітків характеризується низьким рівнем когнітивної переоцінки (56 %), тоді як середній рівень виявлено у 44 % респондентів. Осіб із високим рівнем когнітивної переоцінки серед вибірки не встановлено. Загалом отримані результати свідчать про те, що для більшості досліджуваних підлітків характерним є недостатнє використання стратегії переосмислення емоційно-значущих ситуацій, а враховуючи що когнітивна переоцінка розглядається як одна з найбільш адаптивних стратегій емоційної регуляції, низькі показники можуть вказувати на труднощі в зміні інтерпретації подій та схильність реагувати на ситуацію переважно без її когнітивного опрацювання. Водночас наявність значної частки підлітків із середнім рівнем свідчить про часткову сформованість навичок когнітивного контролю емоційних переживань.

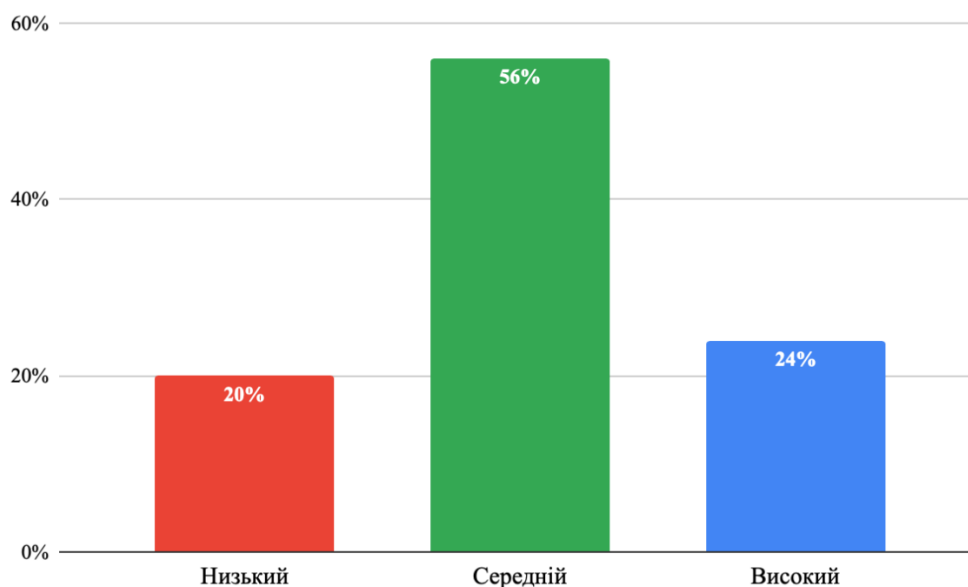

Рис. 2.2. Розподіл підлітків за рівнями емоційного пригнічення за методикою діагностики рівня емоційної регуляції Дж. Гросса

Аналіз результатів за шкалою емоційного пригнічення представлено на рис. 2.2. Встановлено, що переважна більшість підлітків характеризується середнім рівнем емоційного пригнічення (56 %). Високий рівень виявлено у 24 % респондентів, а низький – у 20 %. Отримані дані свідчать про те, що для значної частини досліджуваних характерним є помірне використання стратегій контролю зовнішніх проявів емоцій; водночас майже чверть вибірки демонструє високий рівень емоційного пригнічення, що може вказувати на тенденцію до стримування або приховування власних емоційних переживань. З огляду на те, що надмірне використання емоційного пригнічення розглядається як менш адаптивний спосіб регуляції емоцій, такі результати можуть свідчити про певні труднощі емоційного самовираження у частини підлітків.

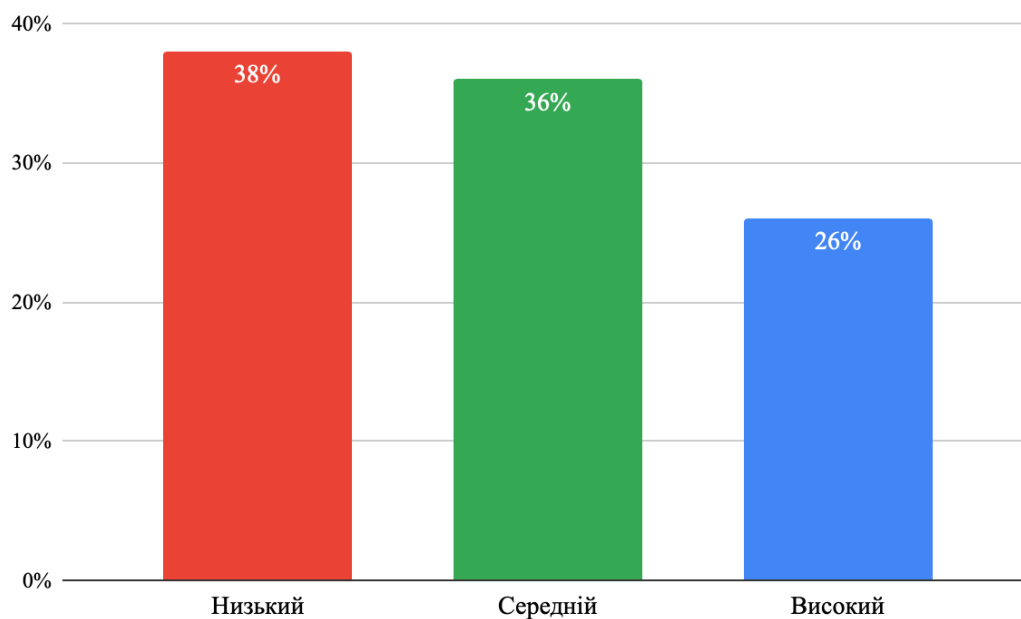

Рис. 2.3. Розподіл підлітків за рівнями агресивності за опитувальником агресивності А. Басса – М. Перрі

Результати розподілу підлітків за рівнями агресивності наведено на рис. 2.3. Встановлено, що низький рівень агресивності характерний для 38 % досліджуваних, середній рівень – для 36 %, а високий – для 26 % респондентів. Таким чином, найбільш поширеним є низький рівень агресивності, однак сумарно понад половина вибірки демонструє середні або високі показники агресивних проявів. Враховуючи, що опитувальник Басса-Перрі оцінює поведінкові, емоційні та когнітивні компоненти агресії, отримані результати можуть свідчити про наявність у частини підлітків схильності до агресивного реагування, підвищеної дратівливості, гніву або ворожості. Разом із тим переважання низького та середнього рівнів вказує на відсутність виражених агресивних тенденцій у більшості учасників дослідження.

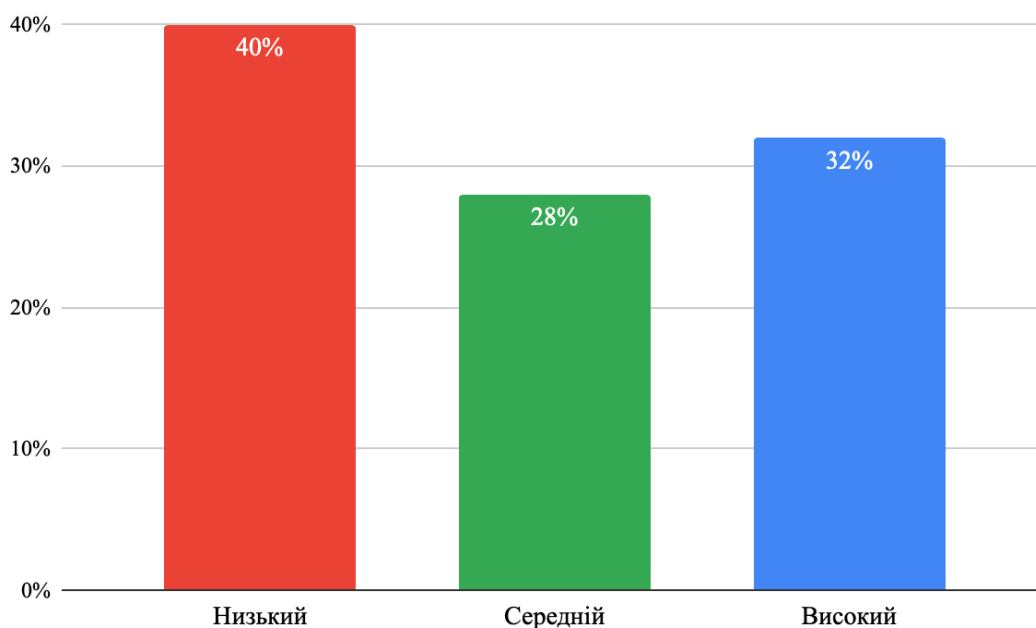

Рис. 2.4. Розподіл підлітків за рівнями схильності до ризикованої поведінки за опитувальником ризикованої поведінки підлітків (ARQ)

Результати частотного аналізу показників ризикованої поведінки представлені на рис. 2.4. Встановлено, що низький рівень схильності до ризикованої поведінки характерний для 40 % підлітків, середній рівень – для 28 %, а високий – для 32 % респондентів. Отримані дані свідчать про певну неоднорідність вибірки за даним показником. З одного боку, найбільша частка досліджуваних характеризується низькою схильністю до ризику, що може свідчити про достатню обережність у поведінці та здатність оцінювати можливі наслідки власних дій. З іншого боку, майже третина підлітків демонструє високий рівень схильності до ризикованої поведінки, що вказує на готовність брати участь в діяльності, пов'язаній із невизначеністю та потенційними негативними наслідками. Враховуючи вікові особливості підліткового періоду, така тенденція може бути пов'язана з пошуком нових вражень, прагненням до самостійності та підвищеною чутливістю до новизни.

Узагальнення результатів частотного аналізу дозволяє зробити висновок, що для більшості підлітків характерний низький або середній рівень когнітивної переоцінки, середній рівень емоційного пригнічення, а

також переважно низький та середній рівні агресивності та ризикованої поведінки.

2.3. Практичні рекомендації щодо психокорекційного впливу

На основі результатів проведеного емпіричного дослідження було розроблено практичні рекомендації щодо профілактики девіантної поведінки у підлітків. Загалом отримані результати свідчать про недостатню сформованість когнітивної переоцінки у значної частини досліджуваних, поширеність стратегій емоційного пригнічення, а також наявність підлітків із підвищеними показниками агресивності та схильності до ризикованої поведінки. З огляду на це, психологічна робота має бути спрямована на розвиток адаптивних стратегій емоційної регуляції, формування навичок самоконтролю та відповідального прийняття рішень.

Виходячи зі сформованої теоретичної моделі девіантної поведінки, основний акцент рекомендацій зроблено на тих психологічних чинниках, які можуть виступати мішенями профілактичного та корекційно-розвивального впливу. До таких чинників належать особливості емоційної регуляції, рівень агресивності та схильність до ризикованої поведінки – саме ці показники, відповідно до результатів дослідження, потребують особливої уваги під час здійснення психологічного супроводу підлітків.

Теоретичною основою рекомендацій виступають положення когнітивно-поведінкового підходу та сучасні моделі емоційної регуляції, відповідно до яких труднощі поведінкової адаптації можуть бути пов'язані з неефективними способами опрацювання емоційного досвіду, недостатнім контролем імпульсивних реакцій та обмеженим використанням конструктивних поведінкових стратегій, в зв'язку з чим психологічна робота має бути спрямована не лише на корекцію окремих поведінкових проявів, але й на розвиток внутрішніх механізмів саморегуляції та усвідомленого контролю поведінки.

Основні напрями психологічної роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки, наведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Основні напрями психологічної роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки

Напрямок роботи	Мета	Основний зміст	Методи та техніки
Розвиток емоційної усвідомленості	Формування здатності розпізнавати власні емоції	Аналіз емоційних станів, зв'язку емоцій та поведінки	Психоедукація, рефлексивні вправи
Формування навичок емоційної регуляції	Розвиток когнітивної переоцінки та зниження емоційного пригнічення	Робота з автоматичними думками, переосмислення ситуацій	Техніки КПТ, когнітивна реструктуризація
Профілактика агресивних реакцій	Розвиток самоконтролю та конструктивного реагування	Аналіз тригерів агресії, альтернативні реакції	Поведінкові вправи, рольові ігри
Профілактика ризикованої поведінки	Формування навичок відповідального вибору	Аналіз наслідків ризикованих дій	Аналіз ситуацій, сценарний підхід
Розвиток соціальних навичок	Підвищення ефективності міжособистісної взаємодії	Навички асертивності та вирішення конфліктів	Комунікативний тренінг, групові дискусії

Як видно з табл. 2.2, запропоновані практичні рекомендації охоплюють основні психологічні чинники, які відповідно до результатів проведеного дослідження можуть бути пов'язані з формуванням та підтриманням девіантних форм поведінки у підлітковому віці. Їх структура відображає комплексний підхід до профілактики поведінкових відхилень та ґрунтується на уявленні про девіантну поведінку як багатофакторне явище, детерміноване

особливостями емоційної регуляції, самоконтролю, соціальної взаємодії та прийняття рішень у ситуаціях невизначеності або ризику.

Особливого значення в межах профілактичної роботи набуває розвиток емоційної усвідомленості, оскільки підлітковий вік характеризується інтенсивними емоційними переживаннями, підвищеною емоційною реактивністю та недостатньою сформованістю механізмів саморегуляції – за таких умов здатність розпізнавати, диференціювати та усвідомлювати власні емоційні стани виступає важливою передумовою психологічної адаптації. Відповідно, формування навичок емоційної рефлексії дозволяє підлітку краще розуміти внутрішні причини власних переживань та поведінкових реакцій, а також підвищує можливість свідомого контролю над ними. З позицій сучасної психології емоцій саме усвідомлення емоційного досвіду розглядається як перший етап ефективної емоційної регуляції.

Окремий напрям профілактичної роботи пов'язаний із розвитком адаптивних стратегій емоційної регуляції. Отримані результати дослідження свідчать про те, що значна частина підлітків демонструє недостатньо сформовану здатність до когнітивної переоцінки, тобто до переосмислення емоційно значущих ситуацій та зміни їх суб'єктивного значення. В моделях емоційної регуляції когнітивна переоцінка розглядається як одна з найбільш ефективних стратегій управління емоційними станами, оскільки дозволяє зменшувати інтенсивність негативних переживань без необхідності їх пригнічення, водночас надмірне використання емоційного пригнічення може супроводжуватися накопиченням внутрішньої напруги, погіршенням міжособистісної взаємодії та зростанням імовірності дезадаптивних поведінкових реакцій. Саме тому психологічний супровід доцільно спрямовувати на формування більш гнучких та конструктивних способів регуляції емоційних переживань.

Важливим компонентом профілактики девіантної поведінки виступає робота з агресивними формами реагування. В літературі агресивність розглядається не лише як окрема поведінкова характеристика, а як складне

утворення, що включає поведінкові, когнітивні та емоційні компоненти. Підвищений рівень агресивності може виступати наслідком труднощів емоційної саморегуляції, недостатнього контролю імпульсивних реакцій, фрустраційного досвіду або особливостей соціального навчання, в зв'язку з чим профілактична робота має бути спрямована не стільки на пригнічення агресивних проявів, скільки на формування навичок конструктивного опрацювання негативних емоцій, розвиток самоконтролю та розширення репертуару соціально прийнятних способів реагування у конфліктних ситуаціях.

Також важливим напрямом психологічної допомоги є профілактика ризикованої поведінки: підлітковий вік традиційно розглядається як період підвищеної схильності до пошуку нових вражень, експериментування та перевірки меж дозволеного, проте недостатня здатність прогнозувати віддалені наслідки власних дій може сприяти залученню до поведінкових практик, що потенційно становлять загрозу для фізичного або психологічного благополуччя особистості. В цьому випадку особливого значення набуває розвиток навичок відповідального прийняття рішень, критичного аналізу ситуацій вибору та оцінки можливих ризиків, відтак формування таких навичок сприяє підвищенню рівня особистісної відповідальності та розвитку більш усвідомленого ставлення до власної поведінки.

Суттєвим ресурсом профілактики девіантної поведінки виступає розвиток соціально-психологічної компетентності підлітків, оскільки здатність ефективно взаємодіяти з оточенням, конструктивно вирішувати міжособистісні конфлікти, відстоювати власну позицію без використання агресії та враховувати інтереси інших осіб є важливою умовою успішної соціальної адаптації. Розвиток комунікативних навичок та асертивної поведінки дозволяє підліткам використовувати більш продуктивні способи досягнення власних цілей та знижує ймовірність звернення до дезадаптивних форм поведінки як способу вирішення життєвих труднощів.

Таким чином, запропоновані практичні рекомендації спрямовані на розвиток психологічних ресурсів особистості підлітка, які забезпечують ефективну емоційну саморегуляцію, конструктивну соціальну взаємодію та відповідальне ставлення до власної поведінки. Комплексна реалізація зазначених напрямів психологічної роботи може сприяти зниженню впливу чинників ризику девіантної поведінки та створювати умови для більш гармонійного особистісного розвитку й соціальної адаптації підлітків.

Висновки до розділу 2

В другому розділі було представлено організацію та результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення особливостей емоційної регуляції, агресивності та схильності до ризикованої поведінки як психологічних чинників, пов'язаних із проявами девіантної поведінки у підлітковому віці. Також на основі отриманих результатів було розроблено практичні рекомендації щодо профілактики девіантної поведінки та психологічного супроводу підлітків.

В процесі емпіричного дослідження було проведено психодіагностичне обстеження 50 підлітків із використанням комплексу методик, спрямованих на оцінку особливостей емоційної регуляції, рівня агресивності та схильності до ризикованої поведінки. Результати описової статистики показали, що серед досліджуваних показників найбільша варіативність спостерігається за рівнем агресивності та когнітивної переоцінки, що свідчить про наявність індивідуальних відмінностей в способах емоційного реагування та поведінкових проявах серед підлітків.

Результати частотного аналізу засвідчили, що для більшості досліджуваних характерний низький або середній рівень когнітивної переоцінки, що може свідчити про недостатню сформованість навичок переосмислення емоційно-значущих ситуацій як адаптивного способу регуляції емоцій; водночас за шкалою емоційного пригнічення переважають середні показники, що вказує на поширеність тенденції до контролю та стримування зовнішніх проявів емоцій серед підлітків. Отримані результати дозволяють припустити, що емоційна регуляція у значної частини досліджуваних характеризується недостатнім використанням адаптивних стратегій та переважанням менш ефективних способів управління емоційними переживаннями.

Аналіз показників агресивності показав, що хоча найбільш поширеним є низький рівень агресивних проявів, значна частина підлітків демонструє середні та високі показники агресивності, що може проявлятися через

поведінкові, емоційні та когнітивні компоненти агресії; водночас результати дослідження ризикованої поведінки вказують на неоднорідність вибірки за даним показником та наявність групи підлітків із підвищеною схильністю до поведінки, пов'язаної з ризиком та потенційно негативними наслідками.

На основі узагальнення результатів емпіричного дослідження було розроблено практичні рекомендації щодо профілактики девіантної поведінки у підлітковому віці. Відтак, основними напрямками психологічної роботи визначено розвиток емоційної усвідомленості, формування адаптивних стратегій емоційної регуляції, профілактику агресивних форм реагування, зниження схильності до ризикованої поведінки та розвиток соціально-психологічної компетентності. Запропоновані рекомендації можуть бути використані практичними психологами закладів освіти під час реалізації профілактичної та корекційно-розвивальної роботи з підлітками.

Таким чином, результати проведеного емпіричного дослідження дозволили виявити особливості емоційної регуляції, агресивності та схильності до ризикованої поведінки у підлітків, а також визначити перспективні напрями психологічної профілактики девіантної поведінки. Отримані дані підтверджують важливість врахування емоційно-регуляторних та поведінкових чинників у роботі з підлітками та можуть служити основою для подальших наукових і практичних розробок в зазначеному напрямі.

ВИСНОВКИ

В дослідженні було здійснено теоретичне та емпіричне вивчення проявів девіантної поведінки у підлітків, а також представлено варіанти психокорекційного впливу, спрямованого на її зниження. Отримані результати дозволяють сформулювати такі узагальнені висновки відповідно до поставлених завдань.

1. Теоретичний аналіз проблеми девіантної поведінки показав, що сучасні психологічні підходи розглядають її як складний інтегративний феномен, що формується внаслідок взаємодії індивідуально-психологічних, соціальних та контекстуальних чинників. В межах психологічного підходу особливе значення надається механізмам емоційної регуляції, когнітивним процесам інтерпретації ситуацій та особливостям поведінкового реагування, що дозволяє розглядати девіантну поведінку не лише як відхилення від соціальних норм, а як результат дезадаптивних способів регуляції емоційного досвіду та взаємодії з соціальним середовищем.

2. Результати емпіричного дослідження дозволили охарактеризувати особливості емоційної регуляції, агресивності та схильності до ризикованої поведінки у підлітків. Встановлено, що для більшості досліджуваних характерний низький або середній рівень когнітивної переоцінки, що свідчить про недостатню сформованість навичок переосмислення емоційно-значущих ситуацій як адаптивного способу регуляції емоцій; також за шкалою емоційного пригнічення переважають середні показники, що вказує на поширеність тенденції до контролю та стримування зовнішніх проявів емоцій. Загалом отримані результати дозволяють припустити, що значна частина підлітків використовує менш адаптивні способи емоційної регуляції.

3. Аналіз показників агресивності та схильності до ризикованої поведінки засвідчив неоднорідність вибірки за досліджуваними характеристиками: поряд із підлітками, які демонструють низькі показники агресивності та схильності до ризику, було також встановлено групу респондентів із середніми та високими рівнями зазначених характеристик.

Відтак, отримані дані свідчать про наявність тих психологічних особливостей, які в науковій літературі розглядаються як чинники ризику формування девіантних форм поведінки. Враховуючи вікові особливості підліткового періоду, такі результати можуть бути пов'язані з недостатньою сформованістю механізмів саморегуляції, підвищеною емоційною реактивністю та прагненням до пошуку нових вражень тощо.

4. На основі узагальнення теоретичних положень та результатів емпіричного дослідження було розроблено практичні рекомендації щодо профілактики девіантної поведінки в підлітковому віці. Основними напрямками психологічної роботи визначено розвиток емоційної усвідомленості, формування адаптивних стратегій емоційної регуляції, зниження схильності до ризикованої поведінки та розвиток соціально-психологічної компетентності. Запропоновані рекомендації орієнтовані на посилення особистісних ресурсів підлітків та можуть бути використані практичними психологами закладів освіти в межах профілактичної та психопросвітницької роботи.

5. Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що особливості емоційної регуляції, агресивність та схильність до ризикованої поведінки виступають важливими психологічними характеристиками підліткового віку, які доцільно враховувати в процесі профілактики девіантної поведінки. Отримані результати вказують на важливість розвитку адаптивних механізмів емоційної регуляції, навичок самоконтролю та відповідального прийняття рішень як важливих умов психологічного благополуччя та успішної соціальної адаптації підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусишин Р. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. Вип. 69. С. 13–19.
2. Большакова А. М., Віденєєв І. О. Особливості психокорекції особистісних і поведінкових непатологічних форм девіантної поведінки підлітків. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2023. Т. 34. № 73. Ч. 4.
3. Варава К. В. Профілактика девіантної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти. ББК 74.60. С. 46.
4. Гірняк А., Гірняк Г. Формовияви девіантної поведінки у сучасних молодіжних субкультурах та їх соціально-психологічний аналіз. Психологія і суспільство. 2023. № 1. С. 199–204.
5. Гуртовенко Н. В. Психологічні детермінанти корекції девіантної поведінки підлітків. Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія. 2025. Вип. 1. С. 28–33.
6. Гуртовенко Н. В. Сучасні особливості проявів девіантної поведінки у підлітковому віці. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. 2025. Т. 36. № 75. С. 116–117.
7. Дмитрієва С. М., Грибан А. Р. Причини та прояви девіантної поведінки підлітків, шляхи її попередження і подолання. Актуальні питання психології: теорія, методика, практика: збірник матеріалів XI Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції. 10–11 жовтня 2022 р. 2022. С. 107–111.
8. Кордунова Н. О., Тарасюк Б. Психологічні аспекти девіантної поведінки підлітків : дис. ... д-ра філософії. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2019.
9. Лелик Х. Психологічні особливості девіантної поведінки особистості підліткового віку. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2019. № 1. С. 171–178.

10. Лишко Т. С. Особливості девіантної поведінки підлітків в освітньому середовищі. 2023. С. 152.
11. Муқан М. Я., Вишньовський В. В. Психологічні особливості девіантної поведінки у підлітковому віці. Актуальні задачі сучасних технологій : тези доп. X Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів. 2021. С. 105–106.
12. Пілецька Л., Петричук М. Соціально-психологічні особливості девіантної поведінки підлітків. Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. 2019. Вип. 22. С. 91–96.
13. Стахова Р. Р., Кондратюк С. М. Прояв девіантної поведінки підлітків. Наука та освіта в дослідженнях молодих учених: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції. Харків. 2018. С. 104–105.
14. Стратієнкова Я. В., Суліцький В. В. Науково-теоретичні та практичні підходи до девіантної поведінки підлітків. Information activity as a component of science development: матеріали 13 міжнародної науково-практичної конференції. Edmonton. 2023. С. 346.
15. Чушак В. Ю. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків. Досягнення сучасної психологічної науки та практики. 2020. С. 115–117.
16. Ainsworth M. Attachment: Attachment and Loss. New York : Basic Books, 1969.
17. Anderson C. A., Bushman B. J. Media violence and the American public. American Psychologist. 2002. 57(6). P. 448–450.
18. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hill, 1977.
19. Baumrind D. Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. Genetic Psychology Monographs. 1967. 75. P. 43–88.
20. Becker H. Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance. New York : Free Press, 1963.
21. Blair R. J. R., Mitchell D. G. V., Blair K. The Psychopath: Emotion and the Brain. Oxford : Blackwell Publishing, 2005.

22. Bowen M. Family therapy in clinical practice. New York : Jason Aronson, 1978.
23. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Cambridge : Harvard University Press, 1979.
24. Casey B. J., Getz S., Galvan A. The adolescent brain. *Developmental Review*. 2008. 28(1). P. 62–77.
25. Conger R. D., Elder G. H. Families in Troubled Times. New York : De Gruyter, 1994.
26. Dodge K. A., Pettit G. S. A biopsychosocial model of the development of chronic conduct problems. *Developmental Psychology*. 2003. 39(2). P. 349–371.
27. Dodge K. Hostile attributional biases in aggressive children. *Child Development*. 1980. 51(1). P. 162–170.
28. Elkind D. Children and Adolescents: Interpretive Essays on Jean Piaget. New York : Oxford University Press, 1970.
29. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. New York : W. W. Norton, 1968.
30. Eysenck H. J. Crime and Personality. London : Routledge, 1977.
31. Farrington D. P. Developmental criminology and risk-focused prevention. In: Maguire M., Morgan R., Reiner R. (eds.). *Oxford Handbook of Criminology*. Oxford : Oxford University Press, 2012.
32. Gottfredson M., Hirschi T. A General Theory of Crime. Stanford : Stanford University Press, 1990.
33. Gross J. The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of General Psychology*. 1998. 2(3). P. 271–299.
34. Harris J. R. The Nurture Assumption. New York : Free Press, 1998.
35. Lerner R. M. Concepts and Theories of Human Development. 3rd ed. Mahwah : Erlbaum, 2002.
36. Maccoby E. E., Martin J. A. Socialization in the context of the family. *Handbook of Child Psychology*. New York : Wiley, 1983.

37. Merton R. K. Social structure and anomie. *American Sociological Review*. 1938. 3(5). P. 672–682.
38. Minuchin S. *Families and Family Therapy*. Cambridge : Harvard University Press, 1974.
39. Moffitt T. Adolescence-limited and life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*. 1993. 100(4). P. 674–701.
40. Olweus D. *Aggression in the Schools: Bullies and Whipping Boys*. Washington, DC : Hemisphere, 1978.
41. Patterson G. R. *Coercive family process*. Eugene : Castalia Publishing Company, 1982.
42. Piaget J. *The Psychology of Intelligence*. New York : Routledge, 2001. (Original work published 1947).
43. Somerville L. H. The teenage brain: Sensitivity to social evaluation. *Current Directions in Psychological Science*. 2013. 22(2). P. 121–127.
44. Steinberg L. *Adolescence*. 11th ed. New York : McGraw-Hill, 2016.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика діагностики рівня емоційної регуляції Дж. Гросса

Коли я хочу підняти собі настрій (відчути радість чи задоволення), я намагаюся думати про щось інше.
Не погоджуюся
Важко сказати
Погоджуюся
Зазвичай я тримаю свої емоції при собі.
Не погоджуюся
Важко сказати
Погоджуюся
Щоб справитися з негативними емоціями (сум, злість), я намагаюся відволіктися на щось інше.
Не погоджуюся
Важко сказати
Погоджуюся
Коли я відчуваю позитивні емоції, я стежу за тим, щоб не показувати їх зовні.
Не погоджуюся
Важко сказати
Погоджуюся
Коли я опиняюся в стресовій ситуації, я намагаюся змінити свої думки так, щоб залишатися спокійним.
Не погоджуюся
Важко сказати
Погоджуюся
Щоб тримати свої емоції під контролем, я не дозволяю їм проявлятися назовні.
Не погоджуюся
Важко сказати
Погоджуюся
Щоб підняти собі настрій, я намагаюся подивитися на ситуацію з іншого боку.
Не погоджуюся
Важко сказати
Погоджуюся
Щоб контролювати свої емоції, я змінюю свій погляд на ситуацію, в якій знаходжуся.
Не погоджуюся
Важко сказати
Погоджуюся
Коли я відчуваю негативні емоції, я роблю все, щоб не показати їх іншим.
Не погоджуюся
Важко сказати
Погоджуюся
Щоб справитися з негативними емоціями, я змінюю свій погляд на ситуацію.
Не погоджуюся
Важко сказати
Погоджуюся

Додаток В

Опитувальник рівня агресивності А. Басса-М. Перрі

Деякі мої друзі вважають мене запальним.

Погоджуюся

Швидше погоджуюся

Важко сказати

Швидше не погоджуюся

Не погоджуюся

Якщо мені доведеться застосувати фізичну силу, щоб захистити свої права, я це зроблю.

Погоджуюся

Швидше погоджуюся

Важко сказати

Швидше не погоджуюся

Не погоджуюся

Коли люди особливо дружні зі мною, я замислююся, чого вони насправді хочуть.

Погоджуюся

Швидше погоджуюся

Важко сказати

Швидше не погоджуюся

Не погоджуюся

Я відкрито кажу друзям, якщо не погоджуюся з ними.

Погоджуюся

Швидше погоджуюся

Важко сказати

Швидше не погоджуюся

Не погоджуюся

Бувало таке, що я так розізлився, що ламав речі.

Погоджуюся

Швидше погоджуюся

Важко сказати

Швидше не погоджуюся

Не погоджуюся

Я не можу уникнути суперечок, коли люди згодні чи не згодні зі мною.

Погоджуюся

Швидше погоджуюся

Важко сказати

Швидше не погоджуюся

Не погоджуюся

Час від часу я не можу стримати бажання вдарити іншу людину.

Погоджуюся

Швидше погоджуюся

Важко сказати

Швидше не погоджуюся

Не погоджуюся

Я швидко роздратовуюсь, але швидко заспокоююсь.

Погоджуюся

Швидше погоджуюся

Важко сказати

Швидше не погоджуюся

Не погоджуюся
Коли люди мене дратують, я можу сказати їм прямо, що я про них думаю.
Погоджуюся
Швидше погоджуюся
Важко сказати
Швидше не погоджуюся
Не погоджуюся
Іноді мені здається, що життя до мене несправедливе.
Погоджуюся
Швидше погоджуюся
Важко сказати
Швидше не погоджуюся
Не погоджуюся
Мені важко контролювати свій гнів.
Погоджуюся
Швидше погоджуюся
Важко сказати
Швидше не погоджуюся
Не погоджуюся
Іноді мені здається, що люди сміються з мене за спиною.
Погоджуюся
Швидше погоджуюся
Важко сказати
Швидше не погоджуюся
Не погоджуюся
Я часто не погоджуюся з іншими людьми.
Погоджуюся
Швидше погоджуюся
Важко сказати
Швидше не погоджуюся
Не погоджуюся
Іноді я роздратовуюсь без серйозної причини.
Погоджуюся
Швидше погоджуюся
Важко сказати
Швидше не погоджуюся
Не погоджуюся
Якщо хтось вдарить мене, я відповідаю тим самим.
Погоджуюся
Швидше погоджуюся
Важко сказати
Швидше не погоджуюся
Не погоджуюся

Опитувальник ризикованої поведінки підлітків (ARQ)

Хоч я і не шукаю навмисно ситуацій або дій, яких засуджує суспільство, я часто опиняюся в таких ситуаціях.

Повністю про мене

Більше про мене, ніж ні

Важко сказати

Більше не про мене, ніж про мене

Зовсім не про мене

Я часто роблю речі, з якими мої батьки не погодилися б.

Повністю про мене

Більше про мене, ніж ні

Важко сказати

Більше не про мене, ніж про мене

Зовсім не про мене

Мене не зупиняє те, що щось вважається аморальним, щоб не робити цього.

Повністю про мене

Більше про мене, ніж ні

Важко сказати

Більше не про мене, ніж про мене

Зовсім не про мене

Я часто думаю про вчинки, з якими мої друзі не погодилися б.

Повністю про мене

Більше про мене, ніж ні

Важко сказати

Більше не про мене, ніж про мене

Зовсім не про мене

Мене не зупиняє те, що щось є незаконним, щоб не робити цього.

Повністю про мене

Більше про мене, ніж ні

Важко сказати

Більше не про мене, ніж про мене

Зовсім не про мене

Мені подобається відчуття, яке виникає коли я роблю певні ризиковані дії.

Повністю про мене

Більше про мене, ніж ні

Важко сказати

Більше не про мене, ніж про мене

Зовсім не про мене

Я вважаю себе людиною, що любить ризикувати.

Повністю про мене

Більше про мене, ніж ні

Важко сказати

Більше не про мене, ніж про мене

Зовсім не про мене

Страх перед новим часто робить це більш захопливим.

Повністю про мене

Більше про мене, ніж ні

Важко сказати

Більше не про мене, ніж про мене

Зовсім не про мене
Я часто думаю про вчинки, які викликають у мене сильний страх або тривогу.
Повністю про мене
Більше про мене, ніж ні
Важко сказати
Більше не про мене, ніж про мене
Зовсім не про мене
Хоч я і не шукаю навмисно ситуацій із ризиками, я часто опиняюся у таких ситуаціях.
Повністю про мене
Більше про мене, ніж ні
Важко сказати
Більше не про мене, ніж про мене
Зовсім не про мене